

RUKOVOĐENJE NARODNOOSLOBODILAČKOM BORBOM NA KOSOVU 1941—1944. GODINE

1. Rukovodeća uloga KPJ u organizovanju oslobodilačke borbe

Za organizovanje naroda na ustanak i oružanu borbu, koja je prerasla u opštenarodni rat, rukovodstvo KPJ i NOP-a nije moglo koristiti iskustva iz ratova koji su vođeni od 1939. do 1941. godine. To su bili ratovi između organizovanih država, za koje su pravovremeno pripremani oružane snage, borbena sredstva i ratni planovi. Pošto je ovo bio specifičan, partizanski ,oslobodilački i opštenarodni rat, koji nisu vodile unapred organizovane vojske i država, nego narod, u organizaciji i pod rukovodstvom jedne do tada ilegalne političke partije, i to u zemlji koju su fašističke sile ne samo okupirale nego i međusobno izdelile — rešenja u pogledu rukovođenja oslobodilačkom borbom morala su biti originalna.

Upravo takvo stanje činilo je još složenijim pitanje organizovanja i rukovođenja oružanim snagama naroda za borbu protiv okupatora. To je i u smislu rukovođenja ustankom i borbom u celini zahtevalo potpuno specifična rešenja. U stvari, radilo se o specifičnostima revolucionarnog rukovođenja od strane KPJ, a prema razvoju oružanih snaga i o postepenom razvoju vojnih štabova, komandi i starešina za neposredno rukovođenje partizanskim jedinicama, uz pomoć partijskih rukovodstava. Prve partizanske štabove imenovala su partijska rukovodstva i određivala im političke ciljeve, a često i konkretne zadatke. Zbog toga su i sva konkretna rešenja ovog pitanja bazirana na političkoj liniji KPJ i na političkim ciljevima oslobodilačke borbe. Tako krupna pitanja nisu se smela prepustiti bilo kakvoj slučajnosti pa je razumljivo što su partijske organizacije i rukovodstva neposredno uticali na izbor rukovodećih kadrova, na razvoj događaja, vođenje oslobodilačke borbe i na borbena dejstva u prvoj fazi rata. To je bilo nužno sve dok se vojni štabovi i komande nisu osposobili da samostalno rukovode oružanim snagama revolucije i dok se vojno rukovođenje nije razvilo u jedan mehanizam i sistem.

Iz dosadašnjih monografija i drugih naučnih radova saznajemo samo fragmentarne podatke koji ukazuju na probleme rukovođenja u narodnooslobodilačkoj borbi i na načine rešavanja ovih pitanja.

Zbog toga se može smatrati da je ovo pitanje, što se istorijske nauke tiče, još nenačeto i u jugoslovenskim okvirima. Namera nam je da se u ovom saopštenju ukaže na neke osnovne opšte i posebne karakteristike, principe i specifičnosti rukovođenja oslobodilačkom borbom na Kosovu od 1941. do 1944. godine. Pošto se iz dosadašnjih istraživanja može samo donekle sagledati složenost problema rukovođenja, pokretanje ovog pitanja pred naučnim radnicima i savremenikima događaja biće od interesa za dalje izučavanje, te to ovom skupu možemo saopštiti uza sve rezerve i dileme o nedorečenosti mnogih pitanja.

Sistem rukovođenja uopšte, a posebno u ratnim uslovima, krupno je političko, stratejsko i vojno pitanje. Svim državama ono nameće potrebu da izgrade što ekifasniji sistem rukovođenja vojnom organizacijom, pokretom ili revolucijom. Ono je bilo posebno složeno za rešavanje u uslovima oslobodilačkog rata u Jugoslaviji pa je zato potrebno ukazati i na specifična rešenja.

Komandanjem Jugoslavije od strane okupatorskih režima, posle poraza u aprilskom ratu, još više su zaoštrene i produbljene nacionalne, političke, verske, ekonomske i socijalne protivrečnosti u društvu. To je naročito došlo do izražaja u sredinama gde je stanovništvo bilo nacionalno i verski izmešano. Ovo je na Kosovu bilo izrazitiije zato što je tu najbrojnija albanska narodnost bila i najobespravljena u bivšoj jugoslovenskoj državi. Taj narod bio je ne samo politički, ekonomski i kulturno obespravljen i eksploatisan već se radilo i o mnogim slučajevima njegovog fizičkog istrebljenja.¹ Takva politika, kako je napisao Fadilj Hodža, stvorila je nepremostiv jaz između Albanaca, s jedne, i Srba Crnogoraca, s druge strane. I dalje, ovu relativno malu oblast od nešto preko 10.000 kvadratnih kilometara podelile su tri od svega četiri zemlje koje su okupirale Jugoslaviju — Nemačka, Italija i Bugarska.² Time su još više narušene već postojeće unutrašnje suprotnosti i data mogućnost raznim ekstremnim nacionalističkim snagama da razviju svoju aktivnost i da okupatori preko njih bezbolnije realizuju svoje ciljeve.

Rasparčavanje Kosova na tri okupacione zone imalo je za cilj potpuno i trajno razbijanje jedinstva naroda ovog kraja i zadovoljavanje okupatorskih interesa. U takvim uslovima jedna malobrojna

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje Zbornik NOR), tom I, knjiga 19, str. 7 (Predgovor)

² Zbornik NOR, tom 1, knjiga 19, str. 36-45 / Teze sekretara Oblasnog komiteta Borisa Vukmirovića za Februarsko savetovanje u s. Vitomirici 1942. godine.

Posle dužeg pogađanja, konačno su okupatori u maju 1941. izvršili podelu Kosova na sledeći način: Italijani su anektirali Metohiju, a od kosovskih srezova Prištinu i Uroševac (sem Siriničke župe i Kačanika), Gnjilane i levu obalu Binačke Morave. Nemci su okupirali rudarsko područje »Trepče«, Kosovsku Mitrovicu, Vučitrn i Podujevo, a Bugari Kačanik, Siriničku župu, Vitinu, Zegru, i prostor na desnoj strani Binačke Morave (Zbornik NOR, tom II, knjiga 2, str. 570).

O supostavljanju okupacionog sistema na Kosovu i sukobljavanju različitih interesa Ali Hadri je zapisao:

»Velikoalbanski, velikosrpski i velikobugarski nacionalisti gložili su se međusobno, a svi zajedno su se stavili u službu okupatora da bi svojom oda-

partijska organizacija trebalo je da se izbori za mase, da kod svih naroda i narodnosti razbije iluziju o bilo kome okupatoru i o raznim kombinacijama koje su im nudili kvasilinski elementi i nacionalističke grupe. U osnovi, sve te političke struje, bilo s koje strane se javljale kao »dušebrižnici« pojedinih naroda ovoga kraja, bile su pre svega prookupatorske. Time su narodi na Kosovu dovedeni pred alternativu da nastave međusobno obračunavanje, ili da prihvate program koji su nudili komunisti — oslobodilačku borbu za nacionalno oslobođenje sopstvenim snagama, u zajednici s drugim jugoslovenskim narodima. Tako je jedna tragedija koja je narode zadesila okupacijom istovremeno ubrzala proces saznanja progresivnih snaga da svoj opstanak mogu ostvariti u zajedničkoj borbi protiv istih onih snaga koje su i dovedene do ovakvog stanja u zemlji.

I pored velike kulturne i političke zaostalosti stanovništva, dilema šta raditi dalje postavljala je pred sve poštene ljude pitanje njihovog opredeljenja.³ U tako složenoj situaciji, malobrojni partijski kadrovi našli su se pred krupnim zadacima, pre svega kako sprečiti međusobni obračun i bratoubilački rat i ostvariti što veći uticaj na mase. Borba za pridobijanje masa za kurs i politiku KPJ bila je najvažniji zadatak. »Mi možemo upravljati ako izražavamo ono čega je narod svestan«,⁴ pisao je Lenjin. Znači, nije moglo biti ni govora o rukovođenju masama ako one ne prihvate program pokreta, ako ne shvate osnovne ciljeve političke platforme koja im se nudi. No, isto tako, ni pri postojanju objektivnih okolnosti ne može se zamisliti uspeh jednog pokreta ukoliko istovremeno ne postoje subjektivne snage koje imaju snažan uticaj na mase, koje će uspeti da ih okupe i povedu u borbu, nudeći im realan i prihvatljiv program.

Pošto je tema našeg razmatranja rukovođenje pokretom, najpre ćemo se zadržati na ulozi subjektivnih snaga, na ulozi Partije, koja je bila organizator i rukovodilac oslobodilačke borbe i revolucije tokom čitavog rata.

Pošto se narodnooslobodilačka borba na Kosovu razvijala kao integralni deo oslobodilačkog pokreta Jugoslavije, to su i principi rukovođenja borbom sadržali neke zajedničke osnovne karakteristike. Ali, u isto vreme, zbog okolnosti u kojim su živeli narodi ovoga kraja u prošlosti, zbog uticaja više okupacionih država i posebnih objektivnih uslova, potrebno je ukazati i na specifičnosti.

Da bi rukovodstvo KPJ na Kosovu bilo na visini svog istorijskog zadatka, osim određivanja zajedničkih ciljeva, radi čega i pokreće mase u oslobodilačku borbu, trebalo je da obavi obimne političke, vojne, organizacione, kadrovske i druge pripreme. Sve je tre-

nošću fašizmu i nacizmu privoleli sile Osovine da stvore »veliku Albaniju«, »veliku Srbiju«, »veliku Bugarsku«. Italijanski i nemački okupator je umešno koristio takvu orijentaciju ovih elemenata: suprotstavljao je jedne drugim i širio šovinističku mržnju između narodnosti«. (Opširnije videti, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-44*, Jugoslovenski istorijski časopis br. 2/1965, str. 39-60 — članak Ali Hadri.)

³ »Strašna tragedija — pisao je Josip Broz — koja je pogodila narode sa okupacijom i izdajom reakcionarnih vladajućih klika otvorila je svim rodoljubima oči« (*Izgradnja nove Jugoslavije*, tom I, knjiga 2, Beograd 1947, str. 174).

⁴ Vladimir Iljič Lenjin, *Sabrana dela*, tom 45, str. 12.

balo predvideti, organizovati i usmeriti radi ostvarivanja osnovnih ciljeva borbe. Bez solidnih priprema poziv na ustanak bio bi udar u prazno. »Ustanak to je ozbiljna stvar«, pisao je Lenjin. Otuda je proisticala istorijska odgovornost za poziv i vođenje mase u oružanu borbu u vreme velikih ratnih događaja i neizvesnosti u čitavom svetu. Dok su tih sudbonosnih dana sve druge političke strukture bile razbijene i nemoćne, Komunistička partija, zahvaljujući organizacionom učvršćivanju svojih redova i jasnom kursu na odbranu zemlje, sačuvala je političko i akciono jedinstvo. Ona je uspešla da okupi i uzdigne jedan broj rukovodećih kadrova i da sačuva u tim mutnim danima kontinuitet u svom radu. Time se još jednom potvrdila kao jedina politička snaga koja je sposobna da predvodi mase u borbi za nacionalno oslobođenje. S obzirom na činjenicu da je zemlja bila razbijena, pa i svaka njena pokrajina, slično Kosovu, i da je zavladao pravi ratni kaos, naročito u oblastima gde je ranije postojala nacionalna i druga netrpeljivost, složenost delovanja Partije bila je vrlo velika.

Zaključci poznatog Majskog savetovanja, — o čemu je Valter (Josip Broz — prim. naša) pisao Kominterni maja 1941. sledeće: »Partija je kroz sve vreme kratkotrajnog ali haotičnog rata (aprilskog — prim. naša) sačuvala kontinuitet u svom radu i međusobne veze. Svi partijski forumi od Centralnog komiteta do najnižih partijskih foruma ostali su čitavi«⁵ — potvrđuju naše konstatacije. Slična ocena data je i u zaključcima ovog savetovanja: »Jedan od najkrupnijih uspeha naše Partije u poslednjim događajima je taj što je Partija ostala čitava i što je sačuvala svoje kadrove u tim teškim trenucima, što je ostao kontinuitet u radu Partije, kroz čitavo vreme, što je ona u svom haosu i zbrci ostala nerazbijena, nastavljaajući svoj rad. Nesmetano funkcionisanje svih partijskih foruma od CK do ćelija i izdavanje partijskih proglašenja i letaka dokaz je snage naše Partije.«⁶ Ove konstatacije mogu poslužiti i za ocenu rada partijskih komiteta i organizacija na Kosovu, uz izvesne specifičnosti — da je Oblasni komitet bio privremeno napustio ovaj kraj i pošao u Crnu Goru, što znači da privremeno nije bio na izvršavanju svog osnovnog zadatka. Posledica toga bio je i gubitak jednog broja rukovodećih kadrova koji su na tom putu stradali, jer su razne razuzdane nacionalističke grupe vršile po planinskim selima. Sigurno je jedno: bez konsolidacije svojih redova i bez jasnog programa, koji je izražen u nekoliko proglašenja kako Centralnog komiteta tako i pokrajinskih i oblasnih komiteta, Partija ne bi mogla ostvariti rukovodeću ulogu koju bi mase prihvatile. Njen program je odražavao najdublja stremljenja masa. Za preuzimanje rukovodeće uloge u takvim istorijskim uslovima Partija je imala izgrađenu političku i organizacionu strukturu i kadrove, koji su bili sposobni da preuzmu istorijsku odgovornost predvođenja masa u borbi i revoluciji.

Razvoj NOB na Kosovu, kao i u drugim krajevima, imao je svoje specifičnosti koje su proisticala iz objektivnih društveno-istorij-

⁵ Arhiv Instituta radničkog pokreta (dalje ARPJ), Beograd, br. 407 — 5-3-7 / 41).

⁶ Zbornik NOR, tom II, knj. 2, str. 20.

skih okolnosti, kao i subjektivnih. Dokumenti iz tog perioda potvrđuju da je KPJ bila organizator ustanka i oslobodilačke borbe na Kosovu i da je Oblasni komitet neprekidno bio na čelu te borbe u čitavom ovom kraju, ne priznajući nikakve granice koje su postavili okupatori. To je uvek smatrano kao jedinstveno područje pa se NOB tako i razvijala.

Učvršćivanje partijske organizacije na Kosovu posle 1937. godine bio je rezultat opšte konsolidacije KPJ. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju formiran je 1937. godine i do Pete zemaljske konferencije bio pod rukovodstvom PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Od tada je Oblasni komitet bio pod neposrednim rukovodstvom CK KPJ i izrastao u potpuno samostalan politički forum, što je bio rezultat pravilne politike KPJ o nacionalnom pitanju. Uoči aprilskog rata postojala su na Kosovu tri mesna komiteta i oko 270 članova KPJ,⁷ od kojih samo 20 albanske nacionalnosti, što je, s obzirom na strukturu stanovništva, značilo veliku slabost Partije. Tako mali broj članova KPJ albanske nacionalnosti, ma koliko oni bili sposobni, nije mogao da brzo i znatnije utiče na okupljanje masa i učini nešto više na razbijanju nepoverenja prema Srbima i Crnogorcima. Partijske organizacije nisu bile podjednako razvijene u svim srezovima, što je takođe imalo uticaj na pokretanje masa na ustanak.⁸ Treba istaći da je jedan broj članova KPJ, zbog terora okupatora i albanskih nacionalista, još u aprilu i maju izbegao u druge krajeve. Tako je, prema izveštajima Oblasnog komiteta, smanjen broj članova za oko 50 odsto. To je u kadrovskom pogledu u mnogome otežavalo sprovođenje odluka CK KPJ. Neki članovi su se po direktivi Oblasnog komiteta kasnije vratili u svoj kraj. Ipak, nameće se pitanje da li su članovi KPJ morali tako da postupe, ili je to bio rezultat nesnalaženja Oblasnog komiteta, ili, pak njihova samovolja? Kada ovo postavljamo, polazimo od činjenice da su komunisti uvek morali biti vojnici revolucije i za njih nije moglo biti dileme u pogledu predstojeće borbe. Na ovakvu ocenu upućuju zaključci Pete zemaljske konferencije KPJ i odluka CK KPJ od 10. aprila 1941. godine.

Pripreme za oružani ustanak i oslobodilačku borbu na Kosovu počinju u maju 1941, kada se Miladin Popović, sekretar Oblasnog komiteta KPJ, vratio iz Beograda, posle referisanja u Centralnom komitetu o stanju na Kosovu. On je tada primio direktive za rad KPJ u novim uslovima i za pripremanje ustanka, sa čim je vić bio upoznat pošto je u ime Oblasnog komiteta prisustvovao Majskom savetovanju u Zagrebu, kada se odlučivalo o pripremanju ustanka. Već od tada partijsko rukovodstvo je razvilo intenzivnu delatnost na jačanju partijskih i skojevskih organizacija, razvijanju propagande protivu fašizma, stvaranju bratstva i jedinstva, prikupljanju oružja i drugih potrebnih sredstava za borbu. Povratak jednog broja komunističke albanske narodnosti, koji su pre rata bili emigrirali u Albaniju, bio je veoma značajan, jer je time pojačan broj i uticaj članstva

⁷ Zbornik NOR, tom I, knj. 9, str. 37 (Napomena); Ustanak naroda Jugoslavije, Vojno delo, 1963, knjiga II, str. 211-214.

⁸ Prema sećanju Pavla Jovičevića, tada je u pećkom srezu bilo 60 a u Kosovskoj Mitrovici 40 članova.

na terenu.⁹ To su bili odani, a i obrazovani, odgovorni rukovodeći kadrovi, na koje je Oblasni komitet ozbiljno računao. Njihova je uloga bila vrlo značajna kako u razvijanju NOB tako i u njenom povezivanju s komunistima i masama u Albaniji.

Period priprema za ustanak rukovodstvo je iskoristilo za razvijanje propagande u masama kako bi se razbile iluzije zavedenih o pravima i položaju albanskog naroda u tzv. »Velikoj Albaniji« kao tvorevini okupatora. Oblasni komitet je iz sela Vitomirice, kod Peći, rukovodio pripremama za ustanak. Rukovodstvo NOP-a je ulagalo krajnje napore da se spreče unutrašnji sukobi i međusobni obračuni na nacionalnoj osnovi. Tako se u jednom od više proglašavanja Oblasnog komiteta kaže: »Stvorite borbena jedinstvo... jer ćete ujedinjeni lakše doći do zajedničke slobode. Stvarajte zajedničke partizanske odrede i borite se oružjem u ruci protiv okupatora i njegovih slugu... Kucnuo je poslednji odsudni čas da bez obzira na narodnost, veru i političku pripadnost zbacite okupatorski fašistički jaram.«¹⁰

Osnovu rukovodeće aktivnosti Oblasnog komiteta činila je borba za jedinstvo masa. Jer, borba bilo koga od naroda nije bez drugih bila u duhu stavova i linije Partije, niti je bila mogućna. Zato se u jednom proglasu kaže: »Radni šiptarski, crnogorski i srpski narode, poziva vas Komunistička partija da čvrsto zbijete redove oko nje, da jedinstveno povežete borbu pod njenim rukovodstvom.«¹¹

Sprovedeći direktivu CK KPJ, Oblasni komitet je vršio pripreme i na vojnom planu. Tako je 7. jula 1941. formirao Vojni komitet na čijem se čelu nalazio organizacioni sekretar OK Boris Vukmirović, a članovi su bili Mitar Radusinović i Pavle Brajović. Po direktivi Oblasnog komiteta, Vojni komitet je odmah pristupio prikupljanju oružja i neposrednim pripremama za stvaranje vojnih jedinica. Pojedini članovi Oblasnog komiteta upućeni su u srezove da pomognu mesnim komitetima i partijskim organizacijama, što je ubrzo dalo pozitivne rezultate. U Peći, Kosovskoj Mitrovici, Đakovici i Prizrenu organizovana je partijska tehnika Oblasnog komiteta. To je bilo vrlo važno jer bez tehnike Oblasni komitet nije mogao prenositi informacije, direktive, proglase, letke i drugo. Kao što se vidi, Oblasni komitet je postao rukovodeći vojno-politički štab koji je neposredno i preko svojih organa pripremao i organizovao narod za oružanu borbu.

Usled slabih veza sa Centralnim komitetom KPJ, direktivu za oružani ustanak Oblasni komitet je dobio preko PK KPJ za Crnu Goru. Poznajući opštu liniju i stavove CK, Oblasni komitet je odmah pristupio sprovođenju ove direktive prema konkretnim uslovima na svom području. Još u julu oslobođeni su zarobljenici iz Šermet-kule

⁹ Među komunistima koji su se vratili iz Albanije na Kosovo bili su: Emin Draku, Fadilj Hodža, Džavid Nimanj, Dževdet Doda, Ismet Sačiri, Husni Zaimi, Eljami Nimanj, Dževdet Hamza, Mazlum Kpuska i drugi. Dakle poznato je da su većina ovih kadrova postali rukovodeće jezgro NOP-a na Kosovu, ne samo među albanskim masama nego i uopšte. Oni su u toku NOR zauzimali rukovodeće položaje u Oblasnom komitetu i Glavnom štabu pa je njihova uloga bila vrlo velika (Zbornik, tom I, knjiga 19, str. 40).

¹⁰ Isto, str. 22.

¹¹ Arhiv zavoda za istoriju (AZZI) Priština, K-5/2, 121.

u Peći, izvršena je diverzija na žičari rudnika »Trepča« i formirane diverzantske desetine, a zatim, krajem meseca, Kopaonički NOP odred, prvi u ovoj oblasti. Tako se može smatrati da su pod neposrednim rukovodstvom Oblasnog komiteta počele ustaničke i antiokupatorske aktivnosti i oblici borbe i otpora kao i u ostalim krajevima naše zemlje. Bez obzira na oblike dejstva i stepen vojnog organizovanja, da li su to bile akcije širih razmera ili ne — to je bio početak zajedničke borbe naroda Kosova protiv okupatora, prema objektivnim uslovima, kao i u drugim krajevima. Važno je ovde istaći i jednu specifičnost koja je bila karakteristična za Kosovo — formiranje Metohijskog pozadinskog partizanskog odreda od 700 boraca u pet bataljona, kao vojne jedinice u perspektivi.¹² Stvaranje baza u gradovima i selima i delovanje u uslovima ilegalnosti i u kasnijim godinama rata, uz oslonac na simpatizere NOP-a, imalo je značajnu ulogu u političkom delovanju među masama. Taj oblik aktivnosti imao je prvenstveno politički značaj, jer su i na taj način mase pridobijene za pokret pa ih je u povoljnom momentu bilo lako pokrenuti u borbu.

Gledano iz aspekta rukovođenja, bilo je složeno usmeravati iz jednog centra sve te akcije i oblike ilegalne borbe. Zbog toga su članovi Oblasnog komiteta raspoređeni u pojedine opštine i srezove. Oni su bili najodgovorniji za rad u dotičnoj sredini pa su imali funkciju delegata ili instruktura s određenim ovlašćenjima. Svaki od njih rešavao je u ime foruma kome je pripadao sva tekuća pitanja, snoseći odgovornost za svoju aktivnost, a ne samo rukovodio oslobodilačkom borbom. Ova forma rada bila je neophodna pošto Oblasni komitet nije imao sredstava veze, a kako nije bilo ni slobodne teritorije, i sam je delovao u uslovima ilegalnosti pa nije mogao da neposredno ostvaruje uvid u prilike u pojedinim srezovima. Iako je bilo više članova OK, skoro nikad nisu bili svi zajedno već su izvršavali pojedine vojne ili političke zadatke. Najčešće je u sedištu rukovodstva ostajao sekretar s još nekim od članova, a ostali su povremeno dolazili, podnosili izveštaje i primali direktive u duhu zaključaka rukovodstva kao celine. Vojni komitet, koji je u prvoj godini rata bio organ Oblasnog komiteta, od njega je dobijao zadatke za svoju aktivnost. Svi ili većina članova rukovodstva okupljali su se u mestu sedišta Oblasnog komiteta samo prilikom savetovanja, koja su dosta redovno održavana. Posmatrano iz aspekta rukovođenja, savetovanja OK predstavljala su značajnu formu za sagledavanje i ocenjivanje stanja na Kosovu. Usvojeni zaključci bili su i osnovni elementi za dalji rad svih partijskih i vojnih foruma i za rukovođenje borbom. Na ovaj način Oblasni komitet je u potpunosti ostvarivao rukovodeću ulogu u svim bitnim pitanjima vođenja oslobodilačke borbe protiv okupatora i razvijanja drugih oblika političke aktivnosti u masama. Može se slobodno tvrditi da je rukovodstvo KPJ, s obzirom na složene uslove rada na Kosovu, uspešno izvršilo svoje zadatke.

¹² Borci Metohijskog odreda živeli su kod svojih kuća ali su bili obavezni da noću čuvaju stražu oko sela, od napada naoružanih vulnetara, a po potrebi su alarmirali ostale. Mlutin Folić, *Metohijski NOPO*, VIG 2/69. str. 213-228; *Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine*, knjiga I, str. 141-142.

U ovim za rukovođenje pokretom vrlo složenim uslovima, gotovo jedini način za prenošenje zaključaka, rezolucija i direktiva i za upoznavanje masa s njima bio je neposredan kontakt komunista s ljudima, jer mogućnosti da članovi rukovodstva stignu svuda bile su ograničene, a s druge strane, ti ljudi bili bi izloženi hapšenju i uništenju. Da bi se mase što brže upoznavale i s njima održavali stalni kontakti, Oblasni i mesni komiteti organizovali su još početkom jula partijsku tehniku, koja je u toku rata proširivana. Letke i proglase umnožavali su uglavnom Oblasni i Vojni komitet, u prve dve godine rata, a kasnije su to činila i druga rukovodstva. To je bio jedini oblik održavanja kontakata između rukovodstva i masa. Rastruranje materijala, na oba jezika, ukazivalo je i na perspektivu pune ravnopravnosti naroda i narodnosti u ovom kraju. Potpisivanjem Oblasnog komiteta na dokumentima upozoravane su mase da postoji rukovodstvo koje politički deluje i vodi borbu protiv okupatora, da to nisu rukovodstva bivšeg kompromitovanog režima, nego rukovodeći organi KPJ koji predvode narodne mase u zajedničkoj borbi protiv okupatora.

U julu 1942. godine, na savetovanju Oblasnog komiteta, odlučeno je da se pokrene list »Glas naroda«, koji je kasnije dobio naziv »Sloboda«. Ovaj list je izlazio jednom mesečno na albanskom i srpskohrvatskom jeziku i imao značajnu ulogu u informisanju stanovništva. Tako je oblasno partijsko i vojno rukovodstvo dobilo sredstvo za direktno saopštavanje svojih ocena o razvoju vojno-političke situacije u svetu i zemlji, za upoznavanje masa s razvojem NOB u drugim krajevima zemlje itd. Preko ovog lista sve informacije su najbrže i najmasovnije prodirale u mase, koje su izvorno upoznavane sa zaključcima i odlukama oblasnog rukovodstva. Iako je to bio list skromnih mogućnosti i malog tiraža, usled tehničkih i drugih teškoća, on je predstavljao vrlo značajno sredstvo informisanja, a time je imao poseban značaj i za rukovođenje pokretom. Stvaranje sredstava i za pismeno kontaktiranje s masama znači veliki uspeh — prvo, što su brže prenošene informacije širem krugu ljudi, i drugo, što su rukovodeći ljudi, komunisti koji su to ranije lično radili, uvek bili izloženi opasnosti od hapšenja ili uništenja, mada je političko delovanje putem neposrednog kontakta i dalje ostalo nezamenljiv oblik uticaja Partije na ljude.

U uslovima velike udaljenosti oblasnog rukovodstva od CK KPJ i Vrhovnog štaba, kada su i pismene veze samo povremeno uspostavljane, od posebnog značaja za usmeravanje pokreta i rukovođenja bila su partijska savetovanja koja je organizovao Oblasni komitet.¹³ Na svakom savetovanju su određivani novi zadaci i na osnovu analiza stanja davane ocene i zaključci koji su služili kao politička platforma delovanja komunista u razvijanju oružanih i drugih akcija narodnooslobodilačke borbe. Savetovanja u junu i avgustu 1941. godine dala su osnovnu platformu za realizaciju odluke CK KPJ o ustanku. Kao što smoistakli, sam početak ustanka i stvaranje prvih partizanskih jedinica predstavljali su ozbiljan uspeh. Zaključci jed-

¹³ Zbornik NOR, tom I, knjiga 19, str. 38, i 41.

nog savetovanja služili su rukovodstvima kao osnova za rukovođenje do novog savetovanja i novih saznanja, zaključaka i odluka rukovodstva.

Februara 1942. godine u Vitimirici je održano oblasno savetovanje na kome je rukovodstvo kritički ocenilo dotadašnji razvoj NOP-a i na osnovu analize stanja odredilo u rezoluciji naredne zadatke. Sadržaj rezolucije usmeren je na omasovljenje partijskih organizacija, jačanje rukovodeće uloge Partije, razvijanje partizanskih jedinica i izvođenje akcija i na ostvarivanje jedinstva naroda u oslobodilačkoj borbi. Ova tri pitanja su dominirala. Iz osnovnog referata sekretara Oblasnog komiteta vidi se da je znatno povećan broj članova i da su u ovom periodu uspešno funkcionisali četiri mesna komiteta i 37 partijskih organizacija.¹⁴ Dakle, širio se broj rukovodećeg jezgra Partije, a time njen uticaj na mase.

Posle savetovanja u Vitimirici sedište Oblasnog komiteta je premešteno u Đakovicu, gde su uslovi za rukovođenje bili povoljniji. Tamo je već bio pridobijen za NOP veliki broj stanovništva. Građani su u svojim domovima skrivali rukovodioce i obezbeđivali rad oblasnog rukovodstva. Ovakav način delovanja bio je uslovljen time što još nije bila stvorena slobodna teritorija odakle bi se moglo javno rukovoditi pokretom. Slična je bila situacija i u Sloveniji, Makedoniji i Srbiji — rukovodstva su jedno vreme delovala iz gradova.

Pošto su na užem području Kosova stvoreni nešto povoljniji uslovi, tamo je u junu 1942. prešao Oblasni komitet. Tada je pokret u Uroševcu, Lipljanu i Prištini u okolnim selima bio u razvoju. Tehnika Oblasnog komiteta smeštena je u selu Grbolu, kod Uroševca. Dakle, centar vojnog i političkog rukovodstva pomerao se prema potrebi i uslovima delovanja. Njegovo premeštanje imalo je pozitivan uticaj samim prisustvom i aktivnošću članova rukovodstva u sredinama gde su se nalazili. Drugim rečima, to je značilo i premeštanje težišta delovanja u novu sredinu. Uslovi rada partijske tehnike bili su povoljniji pa je jedno vreme razvijena živa aktivnost OK preko pisama i drugih propagandnih materijala koji su rasturani u svim sredinama.

Uporedo s jačanjem i omasovljavanjem partijskih organizacija razvijali su se i ilegalni narodnooslobodilački odbori kao organi vlasti pa su na njih prenošeni mnogi zadaci koje su do tada vršile partijske organizacije. Rad NOO u uslovima ilegalnosti bio je uglavnom politički — sastojao se u pridobijanju masa za borbu. Organizovanje i delovanje pozadinskih partizanskih jedinica bio je oblik priprema za njihov odlazak u partizanske jedinice.

U Grbolu je u julu 1942. održano oblasno partijsko savetovanje. I pored toga što nije bila uspostavljena veza sa CK KPJ, iz objektivnih razloga, glavna tema savetovanja bila je diferencijacija masa i

¹⁴ Isto, str. 36-66; Pavle Jovičević, *Aktivnost KPJ na Kosovu i Metohiji u rukovođenju oružanom borbom*, Ratna sećanja, Kultura, Beograd 1961 knjiga II, str. 171-180.

njihovo odvajanje od raznih reakcionarnih struja.¹⁵ Kao i na februarском tako i na ovom savetovanju posebno je ukazano na potrebu uzdizanja novih partijskih i vojnih kadrova, jer je u dotadašnjim borbama stradao veliki broj rukovodećih kadrova. I na ovom savetovanju konstatovan je porast broja članova KPJ, kojih je tada bilo 463. Socijalna struktura bila je vrlo povoljna: 49 odsto činili su radnici i 28 odsto seljaci. Nacionalna struktura još nije bila povoljna jer je svega 12 odsto članova bila albanske nacionalnosti.¹⁶

Rezultati rada OK na sprovođenju zaključaka julskog oblasnog savetovanja nisu izostali. Već krajem septembra na teritoriji istočnog Kosova formiran je pretežno od boraca albanske nacionalnosti partizanski odred »Zejnel Ajdini«, koji je imao više ulogu da politički deluje nego da izvodi borbena dejstva. Nešto kasnije formiran je jedan manji odred na Šari, ali se pod pritiskom Bugara nije mogao duže održati na ovom terenu.

Potrebno je ovde posebno ukazati i na gubitke rukovodećih kadrova, koji su od početka ustanka bili vrlo veliki. Još prvih dana ustanka uhapšeni su Miladin Popović, sekretar, i Krsto Filipović, član Oblasnog komiteta. Pošto su upali u italijansku zasedu, oni su uhvaćeni i internirani u logor Pećin u Albaniji.¹⁷ Hapšeni su i zatvarani i Ali Šukrija, Ismet Šaćiri i Mita Miljković. Izvršavajući partijske i borbene zadatke, izgubili su svoje živote Emin Duraku,¹⁸ Boris Vukmirović, Ramiz Sadik,¹⁹ Stanko Burić,²⁰ Aleksandar Marović,²¹ Vojo

¹⁵ Još u maju 1942. Oblasni komitet je u svojoj direktivi ukazao partijskim organizacijama na potrebu brže diferencijacije masa od reakcionarnih organizacija: »Partija mora da rukovodi diferencijacijom koja je počela da se manifestuje (ispoljava) u masama... to omogućava da se mase okupe oko naše Partije i povedu borbu za slobodu i život. Ta diferencijacija je prirodan i nužan proces« (Zbornik, tom I, knjiga 19, str. 1093).

¹⁶ Arhiv PK Srbije za Kosovo, reg. br. 4832; Pavle Jovičević, nov. članak, str. 171-180.

¹⁷ Zbornik, tom I, knjiga 19, str. 39 (Napomena redakcije).

Oblasni komitet je preko komunista u Albaniji preduzeo mere da spasi M. Popovića, u čemu se posle mesec dana i uspelo. Miladin je potom ostao u Albaniji kao delegat CK KPJ. Vratio se na istu dužnost, na Kosovo, drugom polovinom 1944. godine. Trinestog marta 1945. ubili su ga u Prištini pripadnici nacionalističke organizacije »Bali Kambtar«.

¹⁸ Emin Duraku, narodni heroj, bio je opkoljen i teško ranjen 28. novembra 1942. u s. Gracku, kod Lipljana. Tom prilikom je uhvaćen, a umro je u Prizrenskoj bolnici 5. decembra 1942. godine,

¹⁹ Borisa Vukmirovića i Ramiza Sadika je na putu iz Dakovice za Prizren, radi sastanka s delegatom CK KPJ i VŠ Svetozarom Vukmanovićem, uhvatila okupatorska policija. Posle mučenja 20. aprila streljani su kod s. Landovice, blizu Prizrena. Proglašeni su za narodne heroje.

²⁰ Stanko Burić, narodni heroj, ubijen je iz zasede 29. marta 1943. godine, u s. Vrelima kod Prištine.

²¹ Aleksandar Marović bio je teško ranjen u borbi sa fašistima i uhvaćen 14. januara 1943. godine, u Suvom Dolu, a posle dva dana streljan u Lipljanu. Proglašen je za narodnog heroja.

Lakčević²² i Miloš Gilić.²³ Dakle, u prvoj polovini rata poginulo je ili uhapšeno 12 članova najužeg rukovodstva NOP-a na Kosovu. Ovo je ujedno i najveći gubitak rukovodećih kadrova jednog pokrajinskog rukovodstva u zemlji. Pored toga, Miladin Popović, posle oslobođenja iz zatvora, i Dušan Mugoša radili su u Albaniji sve do 1944. godine, po direktivi CK KPJ, pa se odsustvo ovih iskusnih rukovodilaca i te kako osetilo. Svakako, ilegalni rad i nepostojanje slobodne teritorije uticali su da gubitak kadrova bude velik. Zbog toga je većina rukovodećih kadrova izginula u prvoj polovini rata, dok još nisu bile stvorene slobodna teritorija i brojnije partizanske jedinice. Razvijena vojna organizacija obezbeđivala je bezbedniji rad partijskog i vojnog rukovodstva.

Na osnovu ovoga što smo istakli može se zaključiti da je razvoj oslobodilačke borbe na Kosovu u prve dve godine rata imao dosta specifičnosti. I pored postojanja Vojnog komiteta, s obzirom na specifičnosti borbe, koja je uglavnom bila politička borba za mase i za sprečavanje krvoprolića između pripadnika raznih nacionalnosti, svim oblicima borbe i pokreta rukovodio je Oblasni komitet, koji je to činio neposredno, ili preko svojih instruktora. Vojni komitet, ipak, nije bio onaj organ koji je mogao uzeti na sebe sve funkcije rukovođenja i preuzeti odgovornost u vojnim pitanjima. To je tek kasnije mogao ostvariti Glavni štab NOV i POJ za Kosovo i Metohiju.

Kad se ima u vidu da se broj komunista i skojevaca stalno povećavao i da je postepeno jačala partijska organizacija, onda je uspeh rukovodstva evidentan. Tako već koncem 1942. godine deluju sedam mesnih komiteta i 50 organizacija KPJ, čija je mreža razvijena po čitavom Kosovu. Stalna uspešna diferencijacija masa u korist NOP-a, zatim stvaranje baza kao oslonca u masama i formiranje vojnih jedinica u pozadini — sve to daje osnov za konstataciju da je vojno-političko rukovodstvo na Kosovu, s Oblasnim komitetom KPJ na čelu, uspešno rukovodilo oslobodilačkom borbom, prilagođavajući svoj rad konkretnim društveno-istorijskim uslovima. Ova tvrdnja je utoliko tačnija ako se imaju u vidu vrlo veliki gubici u kadrovima, a posebno ljudi iz najužeg vojno-političkog rukovodstva. Ovde je potrebno istaći i činjenicu da je to rukovodstvo, na bazi osnovnih smernica i političke platforme oslobodilačke borbe i pod neznatnim uticajem CK KPJ, rešavalo ovako krupna pitanja. Pošto na Kosovu nije bilo delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba kao u drugim krajevima, sve do dolaska Svetozara Vukmanovića, u proleće 1943, osnovu za delovanje i rukovođenje borbom činili su politička koncepcija rata i zajednički usvojeni ciljevi oslobodilačke borbe. Iako nisu postojale veze sa centralnim rukovodstvom, kao ni s rukovodećim organima u susednim oblastima, postojala je jasna zajednička idejna veza koja je proisticala iz zajedničkih ciljeva oslobodilačke borbe svih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. To je bio osnovni dokument na osnovu koga je oslobodilačka borba usmeravana ka istom cilju, bez obzira na vrlo različite forme, objektivne i subjektivne uslove delovanja.

²² Vojo Lakčević, narodni heroj, poginuo je 1943. godine kod s. Gracka, na Kosovu, u borbi s balistima.

²³ Miloš-Mičo Gilić poginuo je 29. aprila 1944. prilikom napada na bugarsku karaulu kod s. Velmeja u Makedoniji. Proglašen je za narodnog heroja.

2. Formiranje Glavnog štaba i dalji razvoj NOB

Već smo istakli da Vojni komitet, kao organ Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, u 1941. i 1942. godini nije mogao okupiti veće jedinice i izvući ih iz ilegalnosti radi preduzimanja akcija širih razmera. Okupatori su bili brojni, organizovali su jaku kvislinšku vlast i jedinice i na svaku akciju partizanskih jedinica i NOP-a vrlo brzo reagovali. Sve je to uticalo da su duže vreme postojale samo ilegalne pozadinske jedinice, čija je aktivnost bila mala. Tu i tamo su izvođene sitne akcije pretežno političkog karaktera, a vojne akcije širih razmera ne bi u takvim uslovima ni bile moguće. Na julskom oblasnom savetovanju ocenjeno je da je rad pozadinskih jedinica značajan i da je to bio put da se postepeno pridobiju mase i od njih stvaraju partizanske jedinice. Kao oblik mobilizacije to se i u nekim drugim krajevima zemlje pokazalo kao korisno.

U drugoj polovini 1942. godine pristupilo se formiranju dva manja partizanska odreda. Zbog toga se javlja potreba za jednim vojnim štabom, koji bi objedinjavao dejstva i komandovao svim jedinicama, kako onim koje su bile aktivirane tako i pozadinskim koje je trebalo aktivirati. Oblasni komitet trebalo je rasteretiti obaveza po vojnoj liniji da bi uspešnije ostvario političke zadatke. Zato je trebalo osposobiti štab za rukovođenje svim borbenim dejstvima i za stvaranje vojnih partizanskih jedinica.

Sekretar Oblasnog komiteta KPJ Boris Vukmirović ukazuje u svom izveštaju Centralnom komitetu KPJ od 25. oktobra 1942. na teškoće u rešavanju kadrovskih problema. On je dalje upoznao CK sa stradanjem velikog broja rukovodećih ljudi na Kosovu, navodeći gde je koji bio angažovan. U izveštaju se ističe da je 95 odsto partijskih kadrova primljeno u Partiju u 1942. godini pa su oni izvršavali i vojne a ne samo partijske zadatke i konstatuje da »iako politički još nisu uzdignuti, odani su i dobro rade«. Isto tako obaveštava se CK da su formirana četiri štaba odreda — za Peć, Prištinu, Prizren i Uroševac — i da je u tim srezovima evidentirano 3.050 prijavljenih boraca, koji još nisu aktivirani već su kod svojih kuća. Oblasni komitet je predviđao da će najveći deo tih boraca stupiti u partizanske jedinice i na poziv svojih štabova i partijskih organizacija prihvatiti borbu. Zbog toga se javljala potreba da se što pre formira glavni štab kao najviša partizanska vojna vlast na Kosovu, koji bi mogao autoritativno i stručno usklađivati svu aktivnost po vojnoj liniji.

Pošto nije imao veze sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju sam je preduzeo mere da obrazuje glavni štab, o čemu je pismeno obavestio CK KPJ i tražio njegovu saglasnost: »S obzirom na situaciju, stali smo na stanovište da formiramo Privremeno vojno rukovodstvo (glavni štab — prim. naša). To ćemo uraditi odmah i tražimo da ga potvrdite.«²⁴

Glavni štab, kao privremeni, formiran je u selu Bibi, kod Uroševca, krajem oktobra 1942. godine. U Glavni štab su imenovani: komandant Fadilj Hodža, politički komesar Boris Vukmirović i članovi

²⁴ Zbornik NOR, tom I, knj. 19.

Pavle Jovičević i Milan Zečar Obren. Za savetnika po vojnim pitanjima imenovan je Petar Brajović, jedan od samo četvorice oficira bivše jugoslovenske vojske s Kosova koji su se opredelili za NOP.

Štab je formiran kao privremeni zato što je trebalo da ga potvrdi Vrhovni štab NOV i POJ, što je primenjivano i u drugim krajevima. Pošto Oblasni komitet nije imao vezu sa CK KPJ i Vrhovnim štabom NOV i POJ, nije se moglo čekati na potvrdu, jer su objektivne okolnosti zahtevale brzo rešavanje svih pitanja, pa i ovog. Glavni štab je od tada neprekidno funkcionisao kao takav. Kada je na Kosovo došao delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ Svetozar Vukmirović, on je dao saglasnost na naziv i sastav Glavnog štaba NOV i POJ za Kosovo i Metohiju. U suštini, nije se ništa izmenilo jer je ovo rukovodstvo postojalo i funkcionisalo kao i pre.

Formiranje Glavnog štaba kao najvišeg i samostalnog vojnog rukovodstva na Kosovu bio je do tada najveći uspeh i najviši stepen autonomnosti vojnog rukovodstva. Tako se još više afirmisala politika KPJ u odnosu na autonomnost Kosova, što je ukazivalo na perspektivu rešenja nacionalnog pitanja na način koji će zadovoljiti sve narode i narodnosti koji ovde žive.

Pri ocenivanju delovanja oblasnog rukovodstva potrebno je posebno ukazati na problem uspostavljanja veza sa Centralnim komitetom i Vrhovnim štabom. Od jula 1941. nisu postojale redovne veze s rukovodstvima zemlje niti s rukovodstvima NOP-a u susednim pokrajinama Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Pokušaji da se u toku 1942. godine uspostave veze sa VŠ preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku nisu dali rezultate. Na uspostavljanju tih kanala stradalo je 19 komunisti s Kosova, što je bio veliki gubitak, a nisu postignuti skoro nikakvi rezultati.²⁵ Ulažući napore da se ipak nekako uspostave veze sa centralnim rukovodstvom u zemlji, bez čega je teško bilo raditi i rukovoditi, Oblasni komitet je uputio svoga člana Dušana Mugošu, koji je posle ogromnih napora i dugotrajnog puta preko okupiranih teritorija i mnogobrojnih prepreka stigao u avgustu 1942. godine u Bosansku krajinu, gde se tada nalazio Vrhovni štab NOV i POJ. Tu se zadržao oko dva meseca, do oktobra, pa se s Blažom Jovanovićem i jednom grupom rukovodilaca iz Crne Gore vratio ali sa zadatkom da ide na rad u Albaniju. S njim su se vratili i upućeni su na Kosovo Stanko Burić i Vojo Lakčević.

Ovaj problem je bio isto tako složen i do proleća 1943. godine. Po dolasku delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba Svetozara Vukmanovića, nešto čvršće veze upostavljene su s rukovodstvima NOP-a u Makedoniji, južnoj Srbiji i Albaniji. Veze sa Crnom Gorom bile su redovnije tek pod dolasku Drugog korpusa NOV i POJ na područje donjeg toka Lima, krajem 1943. godine.

Sve to ukazuje da su Oblasni komitet i Glavni štab rukovodili narodnooslobodilačkom borbom na Kosovu na osnovu poznavanja opštih stavova i politike KPJ i primenjujući te stavove na konkretne prilike u ovom kraju. Takvi uslovi delovanja nametnuli su i složenost rukovođenja u celini, a tim i veliku odgovornost rukovodećih foruma i svih rukovodećih ljudi. Utoliko je odgovornost oblasnog rukovod-

²⁵ *Ustanak naroda Jugoslavije*, Vojno delo, 1963, knj. II, str. 237.

stva bila veća što je to zahtevalo sposobne kadrove koji su imali i smisao i autoritet za stalno praćenje situacije i donošenje odluka od bitnog značaja. Od odluka i zaključaka rukovodstva zavisio je u mnogome i razvoj NOP-a na Kosovu.

Problem veza javljao se i kada je reč o vezama između Oblasnog i mesnih komiteta i partijskih organizacija na Kosovu. Te teškoće postojale su i u radu Glavnog štaba, odnosno u održavanju veza s partizanskim odredima. U vezi s tim u zaključcima proširenog oblasnog savetovanja od decembra 1942. godine kaže se: »Veze Oblasnog komiteta sa pojedinim mesnim komitetima nisu redovne, što ometa pravilno sprovođenje političke linije u život...« Isto tako, istaknuto je u zaključcima, neophodno je da se u vojna i partijska rukovodstva biraju najbolji, najaktivniji i najsposobniji kadrovi, koji su se istakli dosadašnjim radom, bez obzira na nacionalnost. Ne treba dozvoliti nikakvo nametanje i traženje nekog razmera po pitanju broja rukovodilaca po nacionalnosti, jer bi to značilo upadanje kolebljivih i oportunističkih elemenata u rukovodstva.²⁶

Kao što se vidi, za Oblasni komitet bila je primarna sposobnost ljudi da najuspešnije izvršavaju odgovorne zadatke, njihova odanost NOP-u, iako je bio svestan potrebe da rukovodeći kadrovi treba da odgovaraju i nacionalnoj strukturi stanovništva. Međutim, događaji su se brzo redali, trebalo je efikasno i brzo raditi i odlučivati pa se zato tako i prilazilo ovim krupnim pitanjima.

Ubrzo po formiranju osetio se uticaj Glavnog štaba na razvoj vojne organizacije. Tako je već početkom novembra formiran Sarplaninski NOP odred, a početkom januara 1943. »Emin Duraku« i Karadački partizanski odred.²⁷ Od tada su se partizanski odredi postepeno omasovljavali i postajali sve brojniji. Tako je u toku rata na Kosovu obrazovano osam većih partizanskih odreda.

Pošto se delegat CK KPJ i VŠ NOV i POJ Svetozar Vukmanović saglasio sa formiranjem Glavnog štaba, što je Vrhovni štab i prihvatio, za komandanta je i dalje ostao Fadilj Hodža, a za političkog komesara je imenovan Predrag Ajtić jer je Boris Vukmirović poginuo. Nešto kasnije za komesara je imenovan Boško Čakić Nad, a za načelnika štaba Branko Šotra.

Zbog promene uslova delovanja često su vršene preformacije partizanskih odreda i baatljona, kao što je spajanje, kada su bili mali, ili razdvajanje, kada su bili bronji, ili prema potrebi za izvršavanje nekog zadatka. Povoljan razvoj događaja posle kapitulacije Italije omogućio je priliv novih boraca pa je u jesen 1943. godine pod komandom Glavnog štaba dejstvovalo na Kosovu pet partizanskih bataljona. No kako su u ravničarskim krajevima uslovi za opstanak i izvođenje akcija bili riskantni i složeni, sve partizanske jedinice u to vreme su bile raspoređene na periferiji i van ove pokra-

²⁶ Zbornik NOR, tom I, knj. 19, str. 198.

²⁷ Štabove odreda su sačinjavali: Sarplaniskog — komandant Cvetko Grbić, politički komesar Gojko Medenića, Karadačkog komandant — Aleksandar Udarevski, a politički komesar Vojislav Lakčević; komandant odreda »Emin Duraku« u početku je bio Fadilj Hodža a politički komesar Camil Brovina (Zbornik NOR, tom I, knj. 19, str. 196 i 205).

jine — u Makedoniji, južnoj Srbiji i Albaniji. Njihovo angažovanje u većim borbama s jačim i bolje opremljenim snagama neprijatelja ne bi bilo celishodno. Komandovati i usmeravati njihovu aktivnost bilo je utoliko teže što nisu postojale čvršće veze s rukovodstvima u tim krajevima, niti s odredima, osim dosta sporih kurirskih veza. Pošto se delegat VŠ kretao i po susednim oblastima, a pretežno po Makedoniji, on je nastojao da obezbedi za Glavni štab radio-stanicu radi veze s njim, ali je to mnogo kasnije ostvareno.²⁸ Prisustvo Sveztozara Vukmanovića na ovom području bilo je posebno značajno u pogledu rukovođenja i prenošenja stečenih iskustava, razvoja vojne organizacije i partizanske taktike. Pošto je Vukomanović imao ovlašćenja da u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ usmerava pokret u oblastima na jugu zemlje, on je nastojao da s njima, kao i s rukovodstvima oslobodilačkih pokreta Albanije i Grčke, uspostavi stalne radio-veze. Tako su Oblasni komitet i Glavni štab održavali veze s Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ preko njihovog delegata Vukmanovića. Pre uspostavljanja radio-veze, s delegatom CK KPJ uspostavljen je kanal za vezu preko Skoplja i Tetova sa zapadnom Makedonijom, gde se Vukmanović tada nalazio.

Sa formiranjem Glavnog štaba NOV i POJ za Kosovo i Metohiju i posle izvesnog napretka u razvoju vojne organizacije, rukovodstvo NOP-a — Oblasni komitet KPJ i Glavni štab NOV i POJ za Kosovo i Metohiju — prešlo je na Šaru i oslanjajući se na partizanske jedinice, tu stvaralo slobodnu teritoriju kao bazu za rukovođenje. Oblasni komitet i delegat VŠ su smatrali da se sa Šare može uspešnije rukovoditi borbom na Kosovu i da će tu uslovi za bezbednost rukovodećih kadrova i za održavanje veza s Albanijom i Makedonijom biti znatno povoljniji. Međutim, uslovi rada, delovanja i rukovođenja sa Šare bili su dosta nepovoljni, utoliko više što se rukovodstvo nije moglo neposrednije osloniti na pokret u susednim oblastima jer je i tamo bilo mnogo teškoća u njegovom razvoju i u rukovođenju oslobodilačkom borbom.²⁹

Po dogovoru s delegatom Vrhovnog štaba, Oblasni komitet i Glavni štab su odlučili da se formiraju dve operative zone — za Kosovo i za Metohiju. To je učinjeno zato što je Glavni štab bio udaljen i zbog slabih veza nije mogao ostvarivati neposredan uvid u rukovođenje partizanskim jedinicama. Formirana su i dva partijska komiteta — za Kosovo, kojim je rukovodio Ismet Sačiri, i za Metohiju, čiji je sekretar bio Milija Kovačević. Ovi komiteti su nazvani oblasnim, dok je dotadašnji Oblasni komitet preimenovan u Pokrajinski komitet KPJ za Kosovo i Metohiju.³⁰ Takva organizaciona struktura partijskih i vojnih rukovodstava u suštini je ostala do kraja rata. Jedino su izvršene izmene u nazivima u tom smislu što je po odluci CK KPJ od jula 1944. godine Pokrajinski komitet opet dobio naziv Oblasni a komiteti za Kosovo i za Metohiju bili su povereništva Oblasnog komiteta i delovali su i kao okružni komiteti. Istom odlukom

²⁸ Zbornik NOR, tom II, knj. 109, dok. 161; »Vojnoistorijski glasnik« br. 16/1963, str. 111.

²⁹ Isto, tom I, knj. 19, str. 211.

³⁰ Isto, tom I, knj. 19, str. 267, 277, 310; Pavle Jovičević, *nov. članak*, str. 179.

izmenjen je i naziv Glavnog štaba u Operativni štab NOV i POJ za Kosovo i Metohiju.³¹ Ove izmene naziva nisu u suštini uticale na promenu sistema rukovođenja, niti na strukturu odnosa ili zadatke rukovodstva. Zadaci i način rada su ostali bez obzira na izmene u nazivima.

Na slobodnoj teritoriji na Šari održano je od 3. do 5. novembra 1943. još jedno značajno savetovanje rukovodećeg aktiva, koje je organizovao Pokrajinski komitet.³² Tom prilikom konstatovano je da je postignut značajan uspeh u razvoju i učvršćivanju partijske organizacije i partizanskih jedinica. To je uslovljavalo i rezultate u izvođenju borbenih dejstava i povezivanje sa susednim krajevima. Ti uspesi su omogućili dalje jačanje i razvijanje organa narodne vlasti pa je bio formiran i Privremeni NOO za Kosovo i Metohiju. Na slobodnoj teritoriji, u severoistočnoj Albaniji, Privremeni odbor je izvršio pripreme za održavanje konferencije predstavnika NOO s Kosova. Konferenciji je prisustvovalo 49 delegata NOO iz skoro svih srezova, kao i predstavnici Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba. Tom prilikom izabran je Oblasni NOO kao najviši organ narodne vlasti na Kosovu.³³ Formiranjem Oblasnog NOO, pored postojanja Pokrajinskog komiteta KPJ i Glavnog štaba NOV i POJ za Kosovo i Metohiju, konstituisani su svi najviši rukovodeći organi u ovom kraju — politički, vojni i državni. Sve to je predstavljalo garanciju za pobedu narodnooslobodilačke borbe i revolucije na Kosovu, kao i u svim drugim pokrajinama, u duhu odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Prateći razvoj narodnooslobodilačke borbe na Kosovu preko izveštaja Oblasnog i Pokrajinskog komiteta i svoga delegata, CK KPJ izrazio je u pismu od marta 1944. žaljenje što nije mogao da neposrednije pruža pomoć oblasnom rukovodstvu. Tom prilikom je odao puno priznanje rukovodstvu NOP-a na Kosovu za napore i rezultate. »Vaša partijska organizacija, kao i partijska rukovodstva, pokazali su upornost, vernost i odanost u borbi za Partiju i narodnu stvar. Vi ste, uprkos svim slabostima, postigli značajne uspehe.«³⁴ Ocena stanja na Kosovu od strane CK KPJ je ocena rada rukovodstva i potvrda onih konstatacija koje smo već istakli — da je ono bilo na visini svoga zadatka. U pismu se dalje ukazuje i na neke slabosti, ali se konstatuje da one rezultiraju iz činjenice što ni u najtežim danima CK i VŠ, ili bilo koje drugo rukovodstvo, nisu pružili potrebnu pomoć. Ukazano je i na druga pitanja od interesa za rukovođenje, a pre svega na značaj čuvanja rukovodećih kadrova i uzroke velikog gubitka rukovodećih ljudi na Kosovu. O tom pitanju se u pismu kaže:

»4. Kod vas je došlo usled nesnalaženja do ozbiljnog gubitka kadrova. Vi izgleda precenjujete ulogu tih malih gradova. Zbog toga ćete odmah preduzeti sledeće:

³¹ Isto, tom I, knj. 69, str. 461.

³² Isto, str. 309; Pavle Jovičević, *nov. članak*, str. 178.

³³ Zbornik NOR, tom I, knj. 19, str. 377.

³⁴ Isto, str. 461.

a) Sve kompromitovane kadrove, kao i uopšte većinu kadrova povucite iz gradova, bilo u odrede i sela — bilo ako tamo ne mogu da se održe na slobodnu teritoriju.³⁵

Poučen iskustvom iz drugih krajeva, CK je jasno ukazao da gubici često nastaju zbog toga što se od rukovodećih kadrova traži i nemogućno — daju im se nerealni zadaci, što nije bio slučaj samo na Kosovu.

U toku 1944. i prvih meseci 1945. godine ljudi sve masovnije stupaju u partizanske jedinice. Na Kosovu se stvaraju nove brigade NOV. To je bio rezultat činjenice da se pokret stalno razvijao uzlaznom linijom, iako nešto sporije nego u nekim drugim krajevima, pa su se i rukovodeći organi afirmisali u narodu kao istinska i narodna rukovodstva. To je omogućilo i povoljan razvoj situacije u svetu i zemlji, zatim diferencijacija masa u korist NOP-a, čemu je doprineo stalni i uporni rad partijskih organizacija i svih rukovodstava. Samo od juna 1944. do februara 1945. godine na Kosovu je formirano osam partizanskih brigada, pored postojećih partizanskih odreda. Početkom 1945. godine formirana je i Vojna oblast za Kosovo i Metohiju, koja je bila potčinjena Operativnom štabu. Vojna oblast je objedinila operativno i pozadinsko rukovođenje s vojnopozadinskim organima i partizanskim odredima i usklađivala aktivnosti vojnih jedinica sa zadacima narodne vlasti. Kao najviši organ vojnopozadinskih vlasti, ona je u bazi povezivala i objedinjavala aktivnost narodne vlasti i vojnih jedinica na izvršavanju zajedničkih zadataka. Tada je na Kosovu postojalo pet komandi područja — u Peći, Prištini, Prizrenu, Kosovskoj Mitrovici i Uroševcu, kao i komande mesta.³⁶ Partizanske jedinice (odredi), operativne (brigade) i vojno-teritorijalne jedinice i komande sačinjavale su vojsku od oko 40.000 boraca pod komandom Operativnog štaba, koji je uspešno rukovodio svim tim vojnim sastavima i operacijama za konačno oslobodjenje Kosova, pri povlačenju nemačke Balkanske grupacije iz Grčke preko ovog područja. Vojna i političko-partijska rukovodstva i organi narodne vlasti uspešno su usklađivali dejstva i operacije sa glavnim štabovima Makedonije i Albanije i sa Štabom 13. korpusa NOVJ u toku završnih operacija na ovom području.

U jesen 1944. godine Kosovo je oslobođeno od Nemaca, ali je bilo dosta teškoća u poslednjem obračunu sa znatnim kvislinškim (vulnetarskim) snagama, koje su se skrivale po šumama i planinama i ugrožavale konsolidaciju političkih prilika i narodne vlasti. Trebalo je narodu Kosova obezbediti punu slobodu, koju je on izvojevao boreći se zajedno s drugim narodima i narodnostima u Jugoslaviji protiv okupatora. Likvidacijom poslednjih ostataka kvislinga i uspostavljanjem svih rukovodećih organa, političkih i vojnih, na Kosovu su realizovane istorijske odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a. Bez uspešnog rada KPJ i rukovodstva narodnooslobodilačke borbe ne bi bilo moguće realizovati tako krupne zadatke.

³⁵ Isto, str. 465.

³⁶ Isto, str. 760.

Narod Kosova dao je značajan doprinos oslobođenju naše zemlje od okupatora. Istorijska uloga organizovanja i rukovođenja oslobodilačkom borbom pripala je Komunističkoj partiji. Partijska organizacija na Kosovu, Oblasni komitet KPJ i Glavni štab, uspešno su izvršili taj istorijski zadatak.

Mr Gojko Miljanić

LE COMMANDEMENT DE LA GUERRE DE LIBERATION NATIONALE
AU KOSSOVO ENTRE 1941 et 1944

R é s u m é

Le présent travail traite du problème du commandement de la Guerre de libération nationale au Kossovo pendant la période de 1941-1944.

Avant tout, on examine la question du rôle des forces subjectives, respectivement du rôle du Parti communiste yougoslave en tant qu'organisateur et dirigeant de la Guerre de libération nationale et de la révolution. A la tête de cette lutte était le Comité régional du Parti communiste yougoslave pour le Kossovo-Métohie.

Parallèlement au développement du Mouvement de libération nationale et à la lutte armée, s'est développée aussi l'idée de la constitution de l'Etat-major militaire qui commanderait les détachements des partisans au Kossovo.

En premier lieu on a constitué un Etat-major militaire temporaire vers la fin d'octobre 1942. Ensuite est constitué l'Etat-major militaire de l'armée de libération nationale et le Comité régional pour le Kossovo-Métohie en avril 1943.

La constitution de l'Etat-major militaire comme organe militaire suprême et indépendant au Kossovo, a présenté jusqu'alors le plus grand succès et le stade le plus haut de l'autonomie du commandement militaire. C'est ainsi que la politique du Parti communiste yougoslave s'est encore affirmée en rapport avec l'autonomie du Kossovo, ce qui indiquait une perspective de résolution de la question nationale de manière à ce que tous les peuples de cette région fussent satisfaits.

Le Comité régional et l'Etat-major militaire ont dirigé la Guerre de libération nationale au Kossovo suivant les attitudes générales et la politique du Parti communiste yougoslave en les appliquant aux circonstances concrètes dans cette région.